

УДК 622.323:338.12.07

О.А. КРАТТ, *д.е.н., профессор,*І.О. КІРНОС, *к.н.д.у., доцент,**Донецький національний технічний університет***СВІТОВИЙ РИНОК НАФТИ: ВИБІР ІНСТРУМЕНТАРІЮ ПІЗНАННЯ**

Не зважаючи на активний пошук і впровадження альтернативних джерел енергії нафта як і раніше домінує на світовому ринку енергоресурсів. Одночасно набирає силу нафтохімічна галузь. Отже, світовий ринок нафти, з одного боку, залежить від потреби світової економіки в енергоресурсах, а, з іншого, забезпечуючи сировиною, обумовлює розвиток багатьох сфер господарської діяльності. Тому цілком зрозумілий інтерес, який проявляють наукові установи, професійні організації і багато вчених до проблем наявності, видобутку і використання нафти. У той самий час, численні дослідження не містять прогнозів кардинальної зміни кон'юнктури, яка звела до зниження світової ціни на нафту більш ніж у три рази. Подібне стало можливим у зв'язку з відсутністю інструментарію наукового пізнання, який дозволив би виявити тенденції динаміки попиту і пропозиції на національному і світовому рівнях. Таким чином, побудову інструментарію слід визнати актуальним завданням сучасності.

Дослідження кон'юнктури світового ринку нафти становить симбіоз трьох аспектів. Перший – специфіка функціонування даного ринку. Її представлено в працях вітчизняних і російських економістів М. Муханова, Ю. Бобильова, Д. Четверікова, О. Зоріна, О. Шпака [1;2;3;4]. Варто відзначити праці західних економістів Г. Штубера, Б. Тіппі, Дж. Мюельбауера, Л. Нунціата [5;6;7]. Другий аспект – сутність кон'юнктури товарного ринку. Він розглянутий у роботах М. Кондрат'єва, А. Бутенка, В. Кучеренка, Е. Рака, В. Ягорлицького [8;9]. Третій аспект – методи, способи і прийоми дослідження кон'юнктури товарного ринку. Він знайшов віддзеркалення у публікаціях Т. Дерев'янченка, Л. Кабрала та інших [10;11]. Реферування джерел дозволяє стверджувати, що кожне дослідження має цільову функцію, а значить направлено на розв'язання конкретного теоретичного або практичного завдання. Слід констатувати, що до теперішнього часу відсутня універсальна методика діагностики, яка дозволяє досягти синергетичного ефекту від розуміння галузевої типології, природи кон'юнктури і комплексу методів вивчення

економічних процесів, явищ і стосунків. Дана обставина зумовила актуальність публікації.

Мета публікації полягає у створенні комплексу методів наукового пізнання, що акумулює специфіку ринку нафти, з одного боку, і класичні методи обробки даних, з іншого, що дозволяє виявити тенденції трансформації кон'юнктури в контексті сполучення національного, регіонального і світового ринків нафти.

Як теоретичні посилки побудови інструментарію прийняті такі: розуміння природи світового ринку нафти; з'ясування суті кон'юнктури товарних ринків; синтезування семантики кон'юнктури світового ринку нафти.

Природа світового ринку нафти має два аспекти. Перший – забезпеченість країн світу природними запасами нафти. Використовуваний у міжнародних джерелах термін «достовірні запаси» визначає виявлені геологічні запаси, видобуток яких економічно виправданий. У країнах СНД використовується поняття «розвідані запаси», що не враховує економічну складову. Дані про загальні світові достовірні геологічні запаси нафти за минулі три десятиліття носять стійкий позитивний характер. Так, за останньою інформацією OGI, на 1 січня 2007 р. вони досягли 1,32 трлн. барр., або 153,56 млрд. т і в порівнянні з 1970 р. збільшилися майже удвічі [12]. З врахуванням наявних оцінок і нинішнього рівня видобутку нафти її запасів вистачить на 42 роки, у тому числі в Саудівській Аравії – на 83, Ірані – 69, Венесуелі – 58, Лівії – 56, Мексиці – 43, Росії – 22, Китаї – 21, Алжирі – 19, США – 10, Норвегії – 9, Індонезії – 9 і у Великобританії – на 5 років [13].

Другим аспектом характеристики світового ринку нафти є диференціація видобутку і споживання. З погляду можливостей пропозиції (видобутку), значення має якісна неоднорідність світових запасів на різних ринках, що обумовлює істотні відмінності в рівні питомих витрат на її видобуток. Ринок нафти азійських країн характеризується надзвичайно низькими витратами на видобуток, перш за все, в регіоні Перської затоки, у той же час ринки США і

© О.А. Кратт, І.О. Кірнос, 2009

Західній Європі – вельми високими (на родовищах Північного моря). Відповідно, можливість розширення пропозиції (виробництва) нафти на різних ринках нафти неоднакові. Наприклад, при низькому рівні світових цін на нафту можливості розширення видобутку нафти у високорозвинених регіонах різко скорочуються. Даний аспект передбачає використання методу структурних угруповань країн по рівню видобутку і споживання.

Друга посилка. До економічних процесів поняття «кон'юнктура» застосовується відносно недавно. Ф.Лассаль першим використав термін «кон'юнктура». Його появу в економіці пов'язують з кон'юнктуристською течією західної економічної думки в другій половині XIX - першій половині XX століть. Згідно з думкою Н.Д.Кондратьєва, Ф.Лассаль, А.Шеффле, А.Вагнер, В.Зомбарт, Г.Кассель і В.Репке однаково розуміли сенс кон'юнктури - взаємодію сукупності чинників, що визначають стан економіки в кожен даний момент часу. Під взаємодією в даному випадку мається на увазі не сама дія, а стан, обумовлений нею. Для сучасного етапу еволюції економічної думки характерне багатобразне тлумачення терміну «кон'юнктура». Так, М.Д.Кондратьєв під економічною кон'юнктурою розумів «напрямок і міру зміни сукупності елементів народногосподарського життя в порівнянні з попереднім моментом» [8, с.70]. А.И.Бутенко, В.Р. Кучеренко и В.А.Карпов одноголосно визначають суть ринкової кон'юнктури: „це сформована на ринку економічна ситуація, що характеризує співвідношення між попитом і пропозицією, рівень цін, товарні запаси та інші економічні показники” [9, с.7].

Отже, кон'юнктура є якісно-кількісною характеристикою ринкового господарства. Існує різний масштаб товарно-галузевих і територіальних ринків. Кон'юнктура світового ринку нафти, з одного боку, вказує на найвищий рівень територіальної характеристики, а, з іншого, нафта визначає товарно-галузеву приналежність.

Ринок нафти – це замкнута система. Співпрацюючи на міжнародному рівні, виробники, нафтопереробники і транспортні компанії у край рідко визначають обсяг постачань за власним бажанням. Ринкові механізми постійно прагнуть перевести ринок в такий стан, коли сума виробничих потужностей видобутку, переробки і транспортування гарантовано перевищує попит. Зазвичай ринок справляється з цим завданням. Таким чином, пропозиція, як

ринковий показник, рідко визначається продуктивністю. Кон'юнктура світового ринку нафти визначається взаємодією пропозиції, попиту і ціни. Для даного ринку можливість забезпечення ринку рідким паливом у світовому масштабі гарантовано перевищує попит. Зазвичай ринок справляється з цим завданням. Таким чином, пропозиція як ринковий показник рідко визначається продуктивністю. Кон'юнктура світового ринку нафти визначається взаємодією пропозиції, попиту і ціни. Для даного ринку необхідна наявність надлишкових незадіяних потужностей у кожній ланці системи, щоб мати можливість задовольнити несподіваний сплеск попиту. І ринок платить за ці потужності. Коли обсяг пропозиції наближається до межі продуктивності, стан надлишку починає поступатися місцем дефіциту, тобто такому неприродному стану, при якому пропозиція стає обмежувачем попиту. У цьому випадку відбувається зростання цін.

М.Муханов відзначає, що аналіз ситуації на світовому ринку нафти дозволяє виділити низку чинників, що роблять вплив на попит і пропозицію на нафтовому ринку, що у свою чергу формує ціну. Як основні і домінуючі чинники, що впливають на кон'юнктуру світового ринку нафти, автор називає попит і пропозицію на цьому ринку. До важливих чинників, зумовлюючих попит, він відносить динаміку розвитку світової економіки; комерційні запаси у країнах ОЕСР; клімат в країнах – основних споживачах [1]. Водночас кон'юнктура на початку XXI ст. усе більш характеризується певною самостійністю відносно циклу. У фазі підйому може спостерігатися погіршення і, навпаки, в періоди кризи і депресії можливі тимчасові сплески ділової активності. Це свідчить про те, що, окрім класичних циклічних закономірностей, на розвиток кон'юнктури впливають й інші чинники – нециклічні: зміна зовнішніх умов розвитку світової економіки; науково-технічний прогрес, діяльність монополій; мілітаризація економіки; інфляція.

О.Зорін виділяє глобальні і локальні чинники, що впливають на динаміку кон'юнктури світового ринку нафти. Як глобальні, дослідник відзначає підвищення прогнозів зростання попиту на сиру нафту з боку економік Китаю і Індії, що розвиваються [3]. Іншим важливим чинником є послаблення курсу долара на міжнародних валютних ринках: як відомо, ціни нафтових ф'ючерсів виражено в американській національній валюті, що при падінні курсу не може не викликати переоцінку на то-

варних ринках активів.

Поряд із глобальними чинниками, що обумовлюють зміни кон'юнктури ринку ф'ючерсної нафти, практично щонеділі відбуваються сплески новинного фону (локальні чинники), які дають учасникам нафтового ринку все нові приводи для спекулятивних покупок. Це регулярні повстанські атаки на нафтову інфраструктуру Іраку і аварії на великих нафтопереробних заводах, тощо.

Розгляд передумов дозволив виділити чотири завдання, які мають бути розв'язані в ході побудови інструментарію: формування інформаційної бази; визначення напрямів дослідження; встановлення його прийомів і методів; класифікація причин зміни кон'юнктури. Стало бути, інструментарій представляє комплекс прийомів і методів обробки інформації, що дозволяє систематизувати первинні дані, щоб виявити тенденції функціонування світового ринку нафти.

Реалізація першого завдання передбачає, що інформаційної бази дослідження кон'юнктури в готовому вигляді не існує. Інформаційне забезпечення потребує створення бази даних, що є впорядкованим масивом інформації, яка відображає стан світового ринку нафти та діяльність поданих на ньому країн і регіонів впродовж певного періоду часу. Вона відповідає загальним вимогам, що ставляться до інформації. Наприклад, при визначенні часового інтервалу дослідження вибрано десять років. Настільки тривалий період дозволяє виявити тенденції в динаміці світового ринку нафти. Територіальний масштаб дослідження - національно-світовий, товарно-галузева приналежність – сира нафта. Отже, визначено три площини оперативної області досліджень: часова, просторова і товарно-галузева.

Інформація про обсяг попиту і пропозиції міститься у спеціалізованих журналах та інформаційних бюлетенях. Для одержання даних доцільно використовувати джерело «Monthly Oil Market Report» («Щомісячний огляд нафтового ринку»), що видається Міжнародною Енергетичною Асоціацією (МЕА), який містить детальну інформацію про видобуток нафти, пропозиції і ціни по країнам та обсяги товарних запасів у всьому світі. Не дивлячись на те, що звіт містить значну кількість інформації, особливої уваги заслуговують відомості про попит і пропозицію на світовому ринку нафти, що представляє «глобальний баланс». Дані МЕА та інших схожих джерел є стандартним інструментом нафтової економіки

і забезпечують надійну базу для опису і аналізу ринку нафти та його кон'юнктури. Позабіржовий аналіз передбачає вивчення трендів цінних змін, а не всіх коливань. Ринкові інформаційні бюлетені містять саме таку інформацію. Найбільш важливими серед них є серія бюлетенів «Platt's», тижневик «Petroleum Intelligence Weekly» і дані інформаційного агентства Petroleum Argus. Проте у галузі існують і інші заслужовуючі на довіру джерела.

Друге завдання виходить з того, що вибір напрямів дослідження світового ринку нафти пов'язаний з реалізацією функції пояснення. Оскільки основу дослідження складає дедуктивна схема наукового пізнання, то перевагу віддано триступінчатій моделі. Вона дає причинне пояснення коливанням кон'юнктури, де як посилки використовується динаміка попиту і пропозиції, а в ролі результату виступає їх співвідношення. Доцільним уявляється вивчення кон'юнктури світового ринку нафти здійснювати в таких напрямках: аналіз пропозиції (видобутку) нафти; аналіз попиту (споживання) нафти; оцінка співвідношення попиту і пропозиції нафти.

Третє завдання – це вибір методів обробки даних. Прийнято виділяти три основні методи. Перший – експертна оцінка. Методи експертних оцінок засновані на використанні знань, досвіду, інтуїції експертів, що займаються вивченням і прогнозуванням кон'юнктури. Проте, інформація, отримана в результаті експертної оцінки, є суб'єктивною. Вона не має такої ж міри достовірності, як статистична. Тому для успішного використання інформації кон'юнктурних досліджень у прогнозних цілях необхідна попередня обробка цієї інформації з метою підвищення її достовірності.

Другий метод – статистична екстраполяція, що означає залучення статистичної інформації за минулий період. Вживання математико-статистичних методів значно розширює можливості використання інформації, отриманої від фахівців.

Третій метод – економіко-математичне моделювання. Це створення моделей, що виражають функціональні або кореляційні залежності між кон'юнктурними показниками даного ринку. Оптимальним є комбінування методів екстраполяції та експертних оцінок і економіко-математичного моделювання. Це варіант прогнозування кон'юнктури ринків, при якому вживання розрахунків завжди переплітається з використанням роздумів учених і фахівців. Ці роздуми дозволяють хоча б част-

ково компенсувати недостатність інформації, повніше використовувати індивідуальний і колективний досвід, враховувати думки фахівців про майбутній стан об'єкта.

Кажучи про систему показників вивчення кон'юнктури, її стан, зміни, що відбуваються, можуть бути оцінені кількісно за допомогою економічних характеристик, до яких відносяться показники сфери матеріального виробництва, внутрішнього товарообігу і зовнішньої торгівлі, стан кредитно-грошової сфери, а також дані про обсяг капіталовкладень і портфель замовлень.

Виходячи з типології процесів видобутку, переробки, транспортування і зберігання, з одного боку, і споживання нафти, з іншого, обрані показники характеризують пропозицію і попит на даний продукт. Як показник, що відображає пропозицію на світовому ринку нафти, виступає „обсяг видобутку нафти в країні протягом i -го періоду”. Як показник, що відображає попит на світовому ринку нафти, виступає „обсяг споживання нафти в країні протягом i -го періоду”. Оскільки часовий інтервал даних показників складає одинадцять років, те вивчення кон'юнктури світового ринку нафти ґрунтується на аналізі динамічних (хронологічних, часових) рядів. Під динамічним рядом у даному випадку розуміються значення показників, що характеризують зміну обсягів попиту і пропозиції на світовому ринку нафти в часі. Значення показників, з яких складається динамічний ряд, називаються рівнями (абсолютними рівнями) ряду.

Є різні види динамічних рядів, що відрізняються один від одного за характером рівнів, що їх складають. У даному випадку інтервальний динамічний ряд створюється з показників, що характеризують попит і пропозицію за ознакою процесу за календарні роки, тобто за певні відрізки (інтервали) часу. Відмічена властивість інтервального динамічного ряду дає можливість підсумовування рівнів ряду, внаслідок чого виходять нові рівні, що мають реальний економічний зміст. Наприклад, підсумовування попиту і пропозиції нафти за 1997-2007 рр. демонструє рівні процесів за одинадцять років. Це означає, що в даних рядах можна виробляти укрупнення або розукрупнення інтервалів. На вказаній властивості засновано вживання наростаючих підсумків. Істотною особливістю інтервальних рядів є те, що величина їх рівнів залежить як від розмірів досліджуваної ознаки процесу, так і від величини інтервалів часу.

Періодизація динаміки передбачає, що в процесі розвитку світового ринку нафти, перш за все, відбуваються кількісні зміни кон'юнктури, а потім на певних рівнях здійснюються якісні стрибки, що приводять до зміни закономірності розвитку цього ринку. Тому науковий підхід до вивчення кон'юнктури світового ринку нафти полягає в тому, щоб ряди, що охоплюють великі періоди часу, розчленовувати на такі, які б об'єднували лише однорідні періоди розвитку ринку нафти, що характеризуються одним законом розвитку. Періодизація динаміки не лише дає важливу інформацію про реальність світового ринку нафти, але і закладає основи для подальшого аналізу, оскільки достовірно наукову характеристику динамічних процесів можна дати лише в рамках однорідних періодів. Багато уваги при систематизації даних про попит і пропозицію на світовому ринку нафти приділяється однорідності окремих рівнів динамічного ряду. Динамічні ряди попиту і пропозиції побудовано таким чином, що рівні об'єднують кон'юнктуру однієї якості відносно країн і континентів. Це означає, що в межах кожного інтервалу, до якого відносяться рівні ряду, в процесі аналізу попиту і пропозиції на світовому ринку нафти вироблено типологічне угруповання країн. Після виділення однорідних груп утворені відповідні рівні динамічного ряду. Структурне угруповання країн за значеннями показників рядів динаміки за період у десять років дозволить виявити нерівномірність економічного розвитку.

Важливою умовою використання показників «обсяг видобутку нафти в країні протягом i -го періоду» і «обсяг вжитку нафти в країні протягом i -го періоду» є порівнянність рівнів динамічних рядів. Це означає, що значення цих показників виражені в однакових одиницях виміру, підраховані за єдиною методологією, включають однакове число країн і відноситися до світового економічного простору. При цьому інтервали динамічних рядів (календарний рік), за якими визначено рівні, мають однаковий економічний зміст. Дотримується обов'язкова умова порівнянності рівнів інтервального ряду – наявність рівних інтервалів.

Значення показників на всіх інтервалах досліджуваного періоду забезпечує послідовність і безперервність у часі рівнів динамічних рядів попиту і пропозиції. Отже, дотримується правило побудови динамічних рядів, яке передбачає, що рівні динамічного ряду повинні послідовно охоплювати увесь досліджуваний період, бо відсутність даних за ті або інші

проміжки часу може спотворити уявлення про динаміку при подальшому аналізі ряду.

Динамічні ряди попиту і пропозиції відображають зміну лише одного боку кон'юнктури світового ринку нафти, але не дозволяють розв'язати завдання виявлення причин зміни кон'юнктури. Тому доцільною є побудова не лише окремих ізольованих динамічних рядів, але й взаємозв'язаних динамічних рядів. Саме система динамічних рядів в змозі дати досить повну характеристику сукупності явищ і у багатьох випадках дозволяє виявити причини змін, що відбуваються.

Дослідження кон'юнктури пов'язане з вибором характеристик, що дозволяють виявити закономірності в попиті і пропозиції чинників, і з визначенням кола показників їх кількісної і якісної оцінки. Як такі виділено: перша характеристика – напрями перетворень, друга – структурна трансформація, третя, – абсолютний рівень перетворень за період у цілому. Слід звернути увагу, що перша характеристика є основоположною, оскільки дозволяє встановити характер змін кон'юнктури (що підвищується або знижується). Друга і третя не лише розкривають властивості процесу змін, але демонструють підсумки дослідження. Аналіз характеристик передбачає використання відповідних показників: для першої – хронологічний середній за період ланцюговий темп приросту (T_{np}^u), для другої – доля країн на світовому ринку нафти (D), для третьої – середній рівень ряду (\bar{Y}).

Четверте завдання засноване на дотриманні наукового підходу до вивчення кон'юнктури світового ринку нафти, що базується на об'єктивності, точності і ретельності. Воно полягає в розробці системи пояснень, що дозволяє формалізувати діяльність країн на світовому ринку нафти. Покладений в основу системи принцип дворівневого опису повністю застосовний для точно визначуваних об'єктів, яким є світовий ринок нафти. З'являється можливість виявити причинно-наслідкові зв'язки у динаміці попиту і пропозиції світового ринку нафти.

Таким чином, викладене дозволяє зробити такі висновки. По-перше, запропонований інструментарій дає змогу систематизувати накопичений досвід вивчення кон'юнктури світового ринку нафти. По-друге, при визначенні кон'юнктури доцільно розглядати попит і пропозицію стосовно країн. По-третє, угруповання

країн за рівнем видобутку і вживання нафти дозволяє виявити нерівномірність економічного розвитку. По-четверте, запропонований інструментарій може бути використаний для аналізу кон'юнктури інших товарно-сировинних ринків.

Література:

1. Муханов М.Н. Современные тенденции и перспективы мирового рынка нефти // Доступно с <http://www.kisi.kz/old/Journals/analytic_magazine/1_2000/an0111.html>.
2. Бобылев Ю.Н., Четвериков Д.Н. Факторы развития рынка нефти. – М.: ИЭПП, 2006. – 179 с.
3. Зорин А. Рынки нефти – опасный характер спекуляций для экономики России // Доступно с <<http://www.forum.x-trade.com.ua/viewtopic.php?t=75>>.
4. Шпак О.Г. Методичні та організаційні підходи до вдосконалення управління ринком нафти і нафтопродуктів // Проблеми науки. – 2003. – № 9. – С.20-26.
5. Stuber, G. (2001), "The changing effects of energy-price shocks on economic activity and inflation", Bank of Canada Review, Summer 2001, 3-14.
6. Типпи Боб. А есть ли дефицит? Азбука нефтяной экономики. – М.: Олимп-Бизнес, 2005. – 310 с.
7. Muelbauer, J. and L. Nunziata (2001), "Credit, the stock market and oil", University of Oxford, Working paper, June.
8. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
9. Бутенко А.І., Кучеренко В.Р., Рак Е.В., Ягорлицький В.А. Кон'юнктурний аналіз товарного ринку. – Одеса: ТОВ „Автограф”, 2000. – 156 с.
10. Дерев'янченко Т.Є. Маркетинговий аналіз кон'юнктури товарного ринку // Маркетинг в Україні. – 2001. – № 3. – С.35-37.
11. Кабраль Л.М. Организация отраслевых рынков. – Минск: Новое знание, 2003. – 385 с.
12. Oil and gas journal. Statistics. – № 2.– 2003.
13. World Oil Outlook, 2007 // Доступно с <<http://www.opec.org/library/World%20Oil%20Outlook/pdf/WorldOilOutlook.pdf>>

Статья поступила в редакцию 15.05.2009